

В. М. ЗУБАР, Л. В. ЛІТВИНОВА

Роботи експедиції
«Славутич» у 1978 р.

У зв'язку з спорудженням каскаду гідроелектростанцій та водоймищ на Дніпрі розпочалося інтенсивне руйнування пам'яток археології. Для з'ясування стану збереження цих об'єктів і проведення охоронних робіт тут за ініціативою секції пам'яток археології Українського товариства охорони пам'яток історії і культури створена постійно діюча експедиція «Славутич», що розпочала роботи

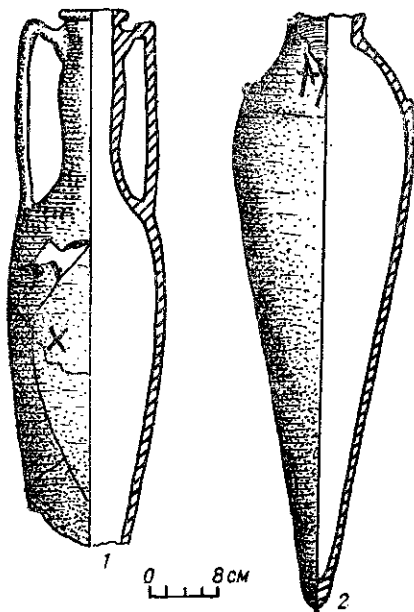

Рис. 1. Амфори з Любимівського городища.

у 1978 р. На узбережжі Каховського водоймища і озера ім. В. І. Леніна в Надпоріжжі працювало два експедиційні загони — «Славутич 1» і «Славутич 2». Нижче мова йтиме про результати діяльності першого з цих загонів, організованого з співробітників Інституту археології АН УРСР та Херсонського обласного краєзнавчого музею*.

Перед його учасниками стояло завдання провести повторну розвідку по берегах Каховського моря, визначити інтенсивність їх руйнування, а також здійснити охоронні роботи на пам'ятках, що найбільш сильно розмиваються водою**.

Розвідки проводились на правому березі водоймища від м. Берислав до с. Змієвка і на лівому березі у межах Херсонської області. Було оглянуто не тільки відомі раніше пам'ятки, але й об'єкти, які до розмиву берегів залягали під дерновим шаром. Серед них — Первомайське поселення скіфського часу, середньовічний могильник поблизу с. Князьгригорівка, середньовічне поселення біля с. Каїри та інші пам'ятки. Частина з них значною мірою чи повністю зруйнована водою. Це поселення поблизу с. Первомайівка, де відзначено існування культурного шару епохи бронзи та скіфського часу, Горностаївське та Каїрське городища скіфо-сарматського часу, городище біля с. Лепетиха, на якому спостерігається сповзання культурного шару по схилах другої і третьої надзаплавних терас. У результаті розвідки з'ясовано, що стан близько 40 археологічних пам'яток на берегах Каховського водоймища незадовільний і на цій території необхідні термінові охоронні розкопки.

Крім розвідок, загоном проведені археологічні дослідження на території Любимівського городища, розташованого за 4 км на схід від м. Каховка. На городищі уздовж прибережної смуги, що інтенсивно розмивається водою, і за його межами було розбито три розкопи загальною площею близько 150 м² та розвідувальну траншею. У процесі дослідження пам'ятки відкрито залишки кам'яних споруд, вимостки та 40 господарських ям. Речовий матеріал в основному представлений фрагментами амфор, червоноглиняним, світлоглиняним та червонолаковим столовим посудом, а також сіролощеною і ліпною керамікою рубежу та перших століть н. е.

Найбільш масовий матеріал на городищі, як показали розкопки, — це фрагменти червоноглиняних і світлоглиняних амфор з двостовпними ручками I ст. до н. е. — I ст. н. е.¹ В одній господарській ямі знайдено уламки такої амфори, яку вдалося майже

* У роботі експедиції «Славутич 1» брали участь співробітники Інституту археології АН УРСР: В. М. Зубар (начальник загону), Я. І. Болдін, Я. В. Баран, Л. В. Литвінова, а також співробітники Херсонського музею М. І. Абікулова та М. П. Оленковський. Велику допомогу експедиції подав колектив музею історії м. Каховка.

** У 50-х роках під час спорудження Каховського водоймища у зоні затоплення Інститутом археології АН УРСР проводились розкопки і розвідки археологічних пам'яток за участю Д. Т. Березовця, Д. І. Бліфельда, М. І. Вязьмітіної, Д. Я. Телегіна, О. Г. Шапошнікової та ін.

¹ Зеєст И. Б. Керамическая тара Боспора.— МИА, 1960, № 83, с. 162; Вязьмитина М. И. Золотая Балка. Киев, 1962, с. 158—167.

повністю реставрувати (рис. 1, 1). Жителі с. Любимівка передали експедиції фрагментовану червоноглиняну посудину такого типу, знайдену випадково в обриві берега (рис. 1, 2).

Серед столового посуду звертає на себе увагу група сіроглиняної кераміки, що представлена фрагментами мисок, глечиків та горщиків. Усі типи сіроглиняної кераміки добре відомі в Ольвії і, очевидно, як і амфори, ввозилися на городище з цього античного центру. Значний процент кружального столового посуду має, як правило, сліди ремонту і свідчить, що його імпорт не був значним, тому ця кераміка цінувалася населенням городища.

Ліпний посуд характеризується формами, в яких простежуються традиції скіфської кераміки. Крім того, є також посудини нетипових для скіфів форм². Цікава невелика, але виразна група ліпних корчаг з рельєфним врізним орнаментом та фрагмент ліпної голівки барана. Ці знахідки пов'язані з впливом на населення Нижнього Дніпра фра-

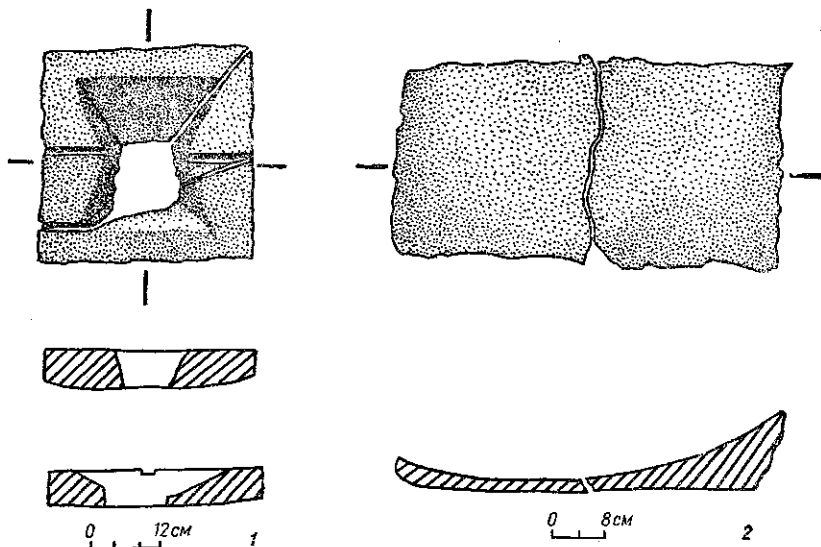

Рис. 2. Ручний млин з розкопок Любимівського городища.

1 — Верхній жорнов-товкач; 2 — нижній жорнов.

кійських елементів³. На городищі виявлено фрагменти лошених гострореберних мисок, близьких до латенських форм кераміки, що проникла у Подніпров'я, очевидно, разом з представниками гето-фракійських племен. Частину зрізано-конічних мисок, подібних до виробів зарубинецького типу, слід пов'язувати з населенням Середнього Подніпров'я, де аналогічний посуд датується рубежем н. е.⁴

У цілому керамічний комплекс з розкопок Любимівського городища близький до матеріалів, знайдених на Золотобалківському та інших пізньоскіфських городищах Нижнього Дніпра. Він свідчить на користь висновку про те, що у формуванні й розвитку пізньоскіфської культури брали участь різні етнічні компоненти⁵.

Серед найцікавіших знахідок, що дають змогу з'ясувати деякі питання, пов'язані з економікою городища, необхідно відзначити ручний млин еліністичного типу, який зафіксовано у господарській ямі. Млин складається з двох жорен. Верхнє жорно — товкач — мало квадратну форму (0,38 × 0,38 м) і приводилося у рух за допомогою дерев'яного важеля, що кріпився залізними скобами на торцевих стінках і на нижній (робочій) поверхні жорна — товкача (рис. 2, 1). У центрі останнього було воронкоподібне заглиблення для засипки зерна з невеликим отвором овальної форми. Нижнє жорно, яке під час роботи залишалося нерухомим, прямокутної форми (0,34—0,39 × 0,69 м), робоча поверхня сильно спрацьована (рис. 2, 2). Обидва жорна зроблені з твердого дрібнозернистого граніту. За умовами знахідки цей ручний млин датується I ст. до н. е.— I ст. н. е.

² Погребова Н. Н. Позднескіфские городища на Нижнем Днепре.— МИА, 1958, № 64, с. 135, рис. 17.

³ Вязьмитина М. И. Фракийские элементы в культуре населения Нижнего Днепра.— МИА, 1969, № 150, с. 124, рис. 1; с. 125, рис. 2; с. 126, рис. 3.

⁴ Сымонович Э. А. Посуда зарубинецкого типа из Николаевского могильника на Нижнем Днепре.— В кн.: Вопросы древней и средневековой археологии Восточной Европы. М., 1978, с. 94—99, рис. 1—2.

⁵ Вязьмитина М. И. Фракийские элементы., с. 134; Вязьмитина М. И. Золотая Балка, с. 126—145.

Аналогічні ручні млини в античному світі набули поширення з VI ст. до н. е. і використовувалися у господарстві населенням грецьких міст Північного Причорномор'я до кінця античної епохи⁶. Вони також добре відомі і на пізньоскіфських городищах Нижнього Дніпра та в Криму⁷ і, очевидно, запозичені з античних міст Північного Причорномор'я. На Нижньому Дніпрі ці споруди знайдено на Золотобалківському та Знамянському городищах⁸. На Боспорі, пізньоскіфських пам'ятках Криму і в Подніпров'ї такі млини, як правило, трапляються в шарах разом з круглими жорнами, що починають застосовуватись з елліністичного періоду⁹. Зокрема, при дослідженні Любимівського городища у 1951—1962 рр. поруч з розкопом, у якому знайдено описаний млин, відкрито приміщення, де зафіксовані жорна круглої форми. Це приміщення Л. Д. Дмитров розглядає як господарський комплекс¹⁰.

Очевидно, під час розкопок 1978 р. теж виявлено аналогічний комплекс для зберігання та переробки зерна. На це вказує значна кількість господарських ям, відкритих на порівняно невеликій території, фрагменти глиняної обмозки їх стінок, а також кілька ручних терочників. Спеціальний аналіз показав, що на уламках ліпної кераміки були відбитки зерен пшениці, вівса, ячменю та жита*. Серед остеологічного матеріалу на городищі переважають кістки бика, який, очевидно, використовувався як головна тяглова тварина в орному землеробстві на Дніпрі**. Наведені дані свідчать, що населення Любимівського городища вирощувало зернові культури, причому зерно зберігалось і перероблялося на борошно безпосередньо на городищі.

В результаті розвідок і охоронних розкопок на Нижньому Дніпрі зібрано цікаві дані, які певною мірою доповнюють відомості про населення пізньоскіфських городищ цього району. У процесі робіт стало очевидно, що розмив берегів водосховища ще не закінчився і загроза дальшого руйнування археологічних пам'яток може бути ліквідована тільки в результаті проведення широких охоронних заходів на тих об'єктах, які ще не повністю знищені водою. З метою виконання таких досліджень доцільно створити ряд постійно діючих археологічних експедицій та залучити до цієї справи активістів і членів Товариства охорони пам'яток історії та культури УРСР.

В. М. ЗУБАРЬ, Л. В. ЛИТВИНОВА

Работы экспедиции «Славутич» в 1978 г.

Резюме

В связи с большими строительными работами по сооружению Днепровского каскада гидроэлектростанций на Днепре начался интенсивный размыв берегов, в результате которого значительное количество памятников подверглось полному или частичному разрушению. Для выяснения степени сохранности этих объектов и проведения охранных археологических работ по инициативе секции памятников археологии Украинского общества охраны памятников истории и культуры образована постоянно действующая экспедиция «Славутич», которая в 1978 г. начала работы по берегам Каховского водохранилища и озера им. В. И. Ленина в Надпорожье.

В настоящей информации дан краткий обзор археологических разведок и охранных раскопок, проведенных на берегах Каховского водохранилища отрядом «Славутич». В результате разведок обследовано 40 археологических памятников, которые в той или иной степени подверглись разрушению. Охранные раскопки были предприняты на Любимовском городище рубежа и первых веков нашей эры, где открыты строительные остатки и хозяйственные ямы, свидетельствующие об интенсивной жизни на территории городища. В процессе работ на Нижнем Днепре стало очевидно, что процесс размыва берегов еще не закончился и угроза, которая нависла над археологическими памятниками, может быть устранена лишь в результате широких охранных раскопок, в которых активное участие должны принять члены Общества охраны памятников истории и культуры УССР.

⁶ Moritz L. A. Grein-mills and flour in classical antiquity. Oxford, 1958, p. 51; White D. A. Survey of Millstones from Morgantina.— AGA, 1963, vol. 67, N 2, p. 204—205; Гайдукевич В. Ф. Боспорское царство. М.; Л., 1949, с. 99—100; Гайдукевич В. Ф. Илурат.— МИА, 1958, № 85, с. 88.

⁷ Погребова Н. Н. Позднескифские городища..., с. 154, рис. 22; Высотская Т. Н. Поздние скифы в Юго-Западном Крыму. Киев, 1972, с. 165—166.

⁸ Погребова Н. Н. Позднескифские городища..., с. 154; Вязьмитина М. И. Золотая Балка, с. 114.

⁹ Зеест И. Б. Киммерикская мукомольная мастерская и зерновое хозяйство Боспора.— КСИИМК, 1950, вып. 33, с. 99; Высотская Т. Н. Поздние скифы, с. 165.

¹⁰ Дмитров Л. Д., Зуц В. Л., Копилов Ф. Б. Любимівське городище рубежу нашої ери.— АП УРСР, 1961, т. 10, с. 83.

* Аналіз проведений кандидатом біологічних наук Г. О. Пашкевич.

** Остеологічний матеріал визначений співробітником Інституту археології АН УРСР О. П. Журавльовим.